

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Mezey András

**Katolikus kisközösségek és
bázisközösségek Csongrád megyében
1946 és 1980 közt,
a pártállam és a hivatalos egyház
vonatkozási keretében**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Történettudományi Doktori Iskola, vezető: dr. habil. Fröhlich Ida
Egyháztörténeti Műhely, vezető: dr. Szovák Kornél

Témavezető:
Dr. habil. Bögre Zsuzsanna

Piliscsaba-Budapest
2013

I. A kitűzött kutatási feladat

A disszertáció egyik fő célja, hogy társadalomtörténeti megközelítéssel s egyben szociológiai igénnyel feltárja a Csongrád megyei földalatti ifjúságpasztoráció történetét 1946 és 1980 közt: ennek keretében azokat a katolikus ifjúsági kisközösségeket, hittan-csoportokat és bázisközösségeket (középiszkolás és egyetemista korosztály) mutatja be, amelyek a megyében a létező szocializmus időszakában az egypártrendszer által megszabott legális lehetőségeken kívül próbáltak működni. A legális lehetőség igen szűk volt: egyet jelentett azzal, hogy csupán az engedélyezett hitoktató lelkészek, és kezdetben csupán a szigorúan ellenőrzött, és többféle adminisztratív megkötöttséggel nehezített iskolai hittanórákon belül foglalkozhattak az ifjúsággal, valamint a szentségekre felkészítő (elsőáldozás, bérmálás) kis számú templomi katekéziseken. E korlátozáson a pártállam törvényi (rendeleti) szinten csak egyszer lazított, amikor 1975-ben lehetővé tette az iskolai helyett a szisztematikus templomi ill. sekrestyei hitoktatást. A konkrét s egyben szimbolikus falakon, tehát a kereten kívüli működéssel, amelyet pl. egy közös kirándulás, vagy nyári táborozás is jelentett, vált „üggé” az ifjúságpasztoráció a hatalom szemében: így keletkeztek iratok, legtöbbször a politikai rendőrségnél, ritkábban az Állami Egyházügyi Hivatalnál (ÁEH) vagy az egyházi főhatóságnál, és így emelődik át akár az egyszerű vallásgyakorlat is a kutatható történetiség szintjére.

Másik fő célkitűzésem annak vizsgálata, hogy az egypártrendszer különféle korszakában hogyan, milyen sémák alapján viszonyult e csoportokhoz a hatóság, saját egyházi feletteiseik (e kérdésköröket minden egyes közösség bemutatásánál külön elemzem), és a kérdést megfordítva is, ezek a csoportok gyakoroltak-e valamilyen hatást tágabb egyházi környezetükre? Utóbbi szempont azért is lényeges, mert a felszíni, mindennapos vallásgyakorlatot tekintve legtöbbször az a benyomás alakul ki, hogy végzetes elszigeteltségben dolgoztak, a rejtőzködés, a konspirációs kényszerpályák miatt nem is tehettek mást. Az őket körülvevő szociális infrastruktúrától tehát nem lehet elvonatkoztatni: legtöbbször igen beszűkültek voltak az életlehetőségeik faluhelyen és a tanyavilágban, és többszörösére nyílt a játékterük a nagyobb városokban, leginkább abban az egyetemi-értelmiségi közegben, amelyet Szeged is biztosított. Itt a kisközösségek jobban el tudtak rejtőzni, ugyanakkor igen termékeny hatást tudtak gyakorolni, mintegy „kovász a kenyérben” szereppel, amely még tovább erősödött, ha a csoport nagy formátumú, bátor vezető egyéniséget mondhatott magáénak. Ahogy kutatásaim során e vezetők és a csoportok profilja jobban kirajzolódott, lehetővé vált, hogy történetük nyomon követése mellett egyfajta szociológiai tipizálást is elvégezzek: ez elsősorban a különféle vezetői szerepviselkedéseket, és a csoportok által követett magatartásokat érintette. Ezzel talán sikerül azokhoz a megfigyelésekhez is hozzájárulnom, amelyek az üldöztetés, a tartós

szorongattatás élményének egy-egy kisebb vagy nagyobb közösségre tett hatását elemzik. A viselkedési skála egyébként rendkívül széles: a teljes rejtőzködéstől, vagy inkább feltűnésmentességtől a szinte provokatív, egyes esetekben naiv nyíltságig terjedt, és az egyes „fokozatok” nem feltétlenül determinálta, hogy a diktatúra épp a keményebb, represszív időszakában volt-e (Rákosi-korszak), vagy a puhulás és a szélesedő látszat-szabadság periódusában (Kádár-korszak a 60-as évek végétől). Mindez nemcsak a kereten kívüli ifjúságpasztorációra igaz, hanem tágabb társadalomtörténeti kontextusban is megerősítést nyer: közismert tény, hogy az üldözések első kegyetlen hulláma az 50-es évek elején nemhogy föld alá nem tudta kényszeríteni az egyházat, mint népegyházi struktúrát, sőt épp a rezisztenciáját, és tömegességét erősítette egy ideig.

Tudomásom szerint a kisközösségek és bázisközösségek történetének hasonló interdiszciplináris feldolgozását, és tágabb összefüggésekben való vizsgálatát eddig még senki nem végezte el, legfeljebb a személyes visszaemlékezések, a visszaemlékező szociográfiák irodalma, valamint az egyes lelkesítő irodalmak száma mondható jelentősnek, vö. pl. Ivasivka Mátyás: *Sziklatábor*; Kamarás István: *Búvópatakok. A szentimrevárosi katolikus ifjúsági mozgalom története 1949-től 1961-ig.*; Chiara Lubich: *A kiáltás*. Máté-Tóth András már ilyen igénnyel igyekezett feldolgozni a Bokor-mozgalom életútját doktori disszertációjában (*Bulányi und die Bokor-Bewegung. Eine pastoraltheologische Würdigung*, 1996), ám megírásakor kulcsfontosságú levéltári dokumentumokhoz még nem férhetett hozzá. Jelenlegi értekezésem ezért tekinthető úttörő jellegűnek, még ha tárgya az ország egy régiójára korlátozódik is. Természetesen, ha a bírósági szakaszba eljutott ügyek és börtönbüntetések számát tekintjük fokmérőnek, a csongrád megyei, szegedi kisközösségi ifjúságpasztoráció jelentőségben nem vetekedhet Budapesttel és Péccsel, ahol a ciszterci gimnáziumhoz kötődő cserkészetnek, valamint a fővárosban a Regnumnak különösen erős bázisa volt. Az iratanyag viszonylagos bősége, és az interjúkból kibontakozó történetek azonban azt mutatják, hogy Szeged és környékének egyházi élete, látható és „láthatatlan” szegmensében egyaránt, semmivel nem volt kevésbé intenzív, mint más régióké. A dél-alföldi nagyváros ráadásul egyik volt az 50-es évek elején szerveződő katakomba-ifjúságpasztoráció központjaiként kijelölt öt egyetemi székhely közül. A családi indíttatáson túlmenően a Csongrád megyei kisközösségek társadalomtörténeti feltárását ezért is láttam indokoltnak.

II. A kutatás és az anyaggyűjtés módszerei, források feltárása és felhasználása

Ahhoz, hogy a bázisközösségeket és kisközösségeket, mint a társadalomtörténetben konkrét korszakhoz és államberendezkedésekhez köthető szociológiai képződményeket vizs-

gálni lehessen, elengedhetetlen, sőt elsődleges feladat, hogy elvégezzük a fogalmi tisztázást (a legellentétebb aspektusokból kiindulva is, ld. marxista társadalomtudományi lexikon definíciója, ill. pápai megnyilatkozás), és pozicionáljuk őket a köztörténetben, valamint a hazai egyháztörténetben. Az utóbbi munkafolyamatok további finomításra is módot adnak, így nyílt pl. lehetőség arra, hogy a kisközösség-történet korszakolását is elvégezzem, néhány objektív kritérium alapján.

A földalatti ifjúságpasztoráció részletes kutatásának már a kezdetén, a lehetséges forrásanyag számbavételekor nyilvánvalóvá válik a kutató számára, hogy a hagyományos, leíró eseménytörténeti megközelítés itt nem működőképes. Ha „pozitívista” irányból, azaz csak az írott forrásokat, az általuk tükrözött adatokat tényszerűnek tekintve lát neki az elemzésnek, meglehetősen egyoldalú eredményre jut, hiszen a vonatkozó iratanyag keletkeztetői ritka kivételtől eltekintve a pártállam különféle elnyomó hatalmi intézményei voltak: legelsősorban a politikai rendőrség (ÁVH és BM III/III-as Főcsoportfőnökség), jóval ritkábban az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) megyei szintű megbízottai, vagy a megye állami és párt szervei, egyes társadalmi szervezetek. Irataik tendenciózus, torzító jellege vitán felül áll. A pártállami iratanyagon belüli aránytalanság azzal magyarázható, hogy az illegálisnak tekintett kisközösségi ifjúságpasztoráció alapvetően hatósági ügy maradt egész a rendszerváltozásig, míg az ÁEH alapvetően a „föld feletti” egyház ügyeiben tartotta magát illetékesnek (Az ötvenes évek első feléből a földalatti, kisközösségi egyházra vonatkozóan is bővebb dokumentációval rendelkezett, ám ezt az 1956-os forradalom során jórészt széthordták). Hasonló ok miatt a püspöki levéltárak vonatkozó iratanyaga is rendkívül szórványos: leginkább a 40-es évek utolsó harmadában még féllégális formában, vagy egyházközségi keretek védőbástyái mögé húzódozó (így ugyanis működésükhöz nem volt szükségük BM engedélyre) katolikus ifjúsági mozgalmakról, mint pl. a KALOT, KALÁSZ, tartalmaz információkat. Itt egész pontosan 1951 nyara a határvonal: miután az ÁEH püspöki irodákba ültetett megbízottai a püspökség teljes ki- és bemenő levélforgalmát ellenőrizni kezdték, e levéltári szinten is beköszöntött a „hallgató egyház” korszaka. Vagyis az ezután datált egyházmegyei iratok közt szinte kizárólag a hitélet engedélyezett formáival, valamint az egyházkormányzati és egyéb adminisztratív tevékenységgel kapcsolatos dokumentumokkal találkozhatunk.

Mivel a pártállami iratanyag ideológiavezéreltsége, és pusztán hatalmpolitikai okok miatt csupán torzképét adhatja az ábrázolt valóságnak (a rendőrségi jelentések ezen felül kriminalizálnak is), nem volt reális alternatívája annak, hogy a történeti hitelesség érdekében ezen iratok valóság tartalmát a másik legjelentősebb forráscsoporttal: az egykori résztvevők, közösségvezetők személyes visszaemlékezéseivel ütköztessük. Az *oral history* mint értelmezési

műfaj és kutatási módszer megkívánta, hogy külön fejezetben térjek ki létjogosultságára, és a jelen PhD értekezés keretei közt való alkalmazhatóságára. Ugyanezt megtettem a pártállami, döntően ÁBTL iratanyaggal kapcsolatosan is, s mindkét forráscsoport esetében részleteztem, milyen forráskritikával kell közelítenünk hozzájuk. Ezen belül is nagyobb teret szenteltem a közvéleményt leginkább foglalkoztató ügynökkérdésnek, ill. az ügynökjelentések valóság-talom-vizsgálatának. Az egyes kisközösségekről szóló fejezetben, ahol a történet megkívánta, a konkrét példák szemléltetésével szintén bővebben kitértem az oral history ill. az ÁBTL-iratok aktuális szerepére.

A központi és egyben legizgalmasabb kutatómódszertani kérdés, hogy tudja-e ellensúlyozni, és ha igen, mennyiben, egymás szubjektív torzításait e két legfőbb forráscsoport anyaga? Miképpen lehet ütköztetni őket, mint a valóságot alapvetően más-más dimenzióból és idősíkból megközelítő kijelentések komplex együtteseit? Annak ellenére, hogy az ellensúlyozó funkció valóban működött, illuzórikus lenne azt gondolni, hogy a „szembenálló” forráscsoport szubjektívizmusát, egyes esetekben szimpla tényhazugságait semlegesítő kijelentéseken keresztül a szinte száz százalékos tényszerűséghez jutunk el, és objektív választ kapunk a kérdésre, hogy mi is történt valójában? Inkább a történetek legvalószínűsíthetőbb olvasata és értelmezése lesz az eredmény: ennél többet az oral history esetében az emlékezéspszichológia által feltárt sajátosságok (pl. a múltra való emlékezés egyben annak egyfajta megkonstruálása is, v. a múltértelmezés igénye), az állambiztonsági iratok esetében pedig a fent említett okok miatt sem lehet elvárni. Több esetben nem is volt mód ütköztetni a személyes visszaemlékezéseket az ÁBTL-iratokkal. Utóbbinál ilyenkor még külön felvetődik, hogy elégséges-e az ún. „hermeneutikai gyökvonás” (a nyilvánvaló ideológia-determinált nyelvezettől és jelentéstartalmaktól megtisztított szöveg vizsgálata önmagában), mint forráskritikai módszer. Egy informátori jelentés esetében az lehet, egy ávéhás kihallgatás során kicsikart vallomásnál nyilvánvalóan nem. Amennyiben ugyanarra a jól körülhatárolt tárgyra mindkét forráscsoportból elegendő információ nyerhető, jól ki tudják egészíteni egymás hiányosságait. Ideális esetben kettő vagy több interjúalany visszaemlékezésével korrigálhatók az ÁBTL-iratok tényhazugságai, csúsztatásai, ugyanakkor a konkrét adatszerűség (nevek, időpontok, helyszínek stb.) tekintetében a korrekció iránya megfordulhat. Sőt a nyers formában legépezt szoba- vagy telefonlehallgatási jegyzőkönyvek, és néhány a dolgozatomban felhasznált fogdaügynöki jelentés (Kovács Mihály ügye) a ritka kivételes példái annak, amikor az ÁBTL irat objektív forrásnak tekinthető.

Az iratanyagok közül is az állambiztonsági dokumentáció célzott feltárása bizonyult legkönnyebbnek. Az ÁBTL jelszóvédett adatbázisban lehetőség van a keresés szűkítésére

nemcsak a vonatkozó személynevek, hanem többek között irat évkör, régió (megye) és tárgyszavak szerint is. A tárgyszavazás azonban még nem teljes körű, így pl. csupán az „egyházi illegációk” tárgyszóra keresve a kívánt találatoknak csak egy részét kapjuk. Célszerűbb itt a „klerikális reakció”-ra vagy akár a „katolikus egyház” fogalmára és megye ill. személynév kombinációjára keresni. A tárgyszavas keresés a Szeged-Csanádi Püspöki Levéltárban (SzCsPL) vagy a Váci Püspöki Levéltárban (VPL) csak az 1940-es évek végéig működött egyesületekkel kapcsolatosan hozott eredményt (a fent említett okok miatt); ezen túlmenően leginkább a „Hitéleti jelentések” címszó alatt összegyűjtött iktatószámokhoz tartozó levelezések, iratok tartalmazhattak érdemi információkat. A Csongrád megyei Levéltár (CSML) iratanyagában az „MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának Archívuma”, s ezen belül leginkább az ÁEH megyei megbízottjai által írt, vagy hozzájuk befutott jelentések voltak számomra forrásértékűek. Sajnos a már szintén említett okok miatt e dokumentációnak az 1956 előtti része erősen töredékes, nincs tematikusan rendezve, viszont az 1956 utáni rész jobbára igen: itt is az egy-egy adott félév „hitéleti jelentései” a leginformatívabbak. Igaz, itt is inkább az illegális ifjúságpasztorációt érintő meta-információk, mint a kimondottan rá vonatkozó adatok lelhetők fel, mint ahogy a SzCsPL vagy a VPL 1950 utáni anyagában is, viszont épp a tágabb, szociológiai megközelítés érdekében ezeket sem lehetett nélkülözni. Ilyen kiegészítő meta-információk voltak többek közt egy-egy lelkész jellemzése, egy adott településen az iskolai hitoktatás helyzete, vagy a papi diszpozíciók és indokaik.

Az interjúalanyok (egykori báziscsoport-tagok és vezetőik) felkutatása alapvetően négyféle módszerrel történt: a helyi plébános vagy káplán irányított hozzájuk, vagy olykor ők maguk adtak meg a beszélgetés során további elérhetőségeket. E hólabda-módszer előnye, hogy beszélgetőpartnereim általában olyan személyekhez irányítottak tovább, akikről tudták, hogy maguk is szívesen fognak nyilatkozni. Más esetekben az ÁBTL-dokumentumokban fellelhető személynevek, és a hozzájuk rendelt személyi adatok jelentették a fogódzót: két interjúalanyom is volt, akiket az iratokban szereplő, és máig sem változott lakcímük alapján találtam meg. S végül nem egyszer a legegyszerűbb, leghétköznapiabb módszer, a telefonkönyvben való keresés is eredményesnek bizonyult, nyilván persze leginkább az egyedi hangzású neveknel. A két utóbbi kategória esetében – tehát akiknél előzőleg nem ajánlott be senki – négyen voltak, akik különféle okokból elhárították az interjút. A létrejött interjúknál azt az elvet tartottam szem előtt, hogy az „nem párbeszéd és nem beszélgetés. Az egésznek ugyanis az az értelme, hogy hagyjuk az adatközlőt beszélni” (Gyáni, 1998), azaz a kérdező prekonceptióitól és sugalmazásaitól nem befolyásolva a múltat felidézni. Természetesen célzott kérdéseinkkel irányíthatjuk, de tapasztalatom szerint a beszélgetőtárs esetleges elkalandozása a témától (ha

amúgy mondanivalója koherens), és az így bekövetkező idővesztés még mindig a kisebbik rossz, mint ha a félbeszakítások, és a témához való visszatérés kísérletei miatt esetleg számunkra fontos közlendők „benne maradnak.” Néhány esetben viszont célravezetőnek mutatkozott, ha az ÁBTL- iratokból előzetesen már tájékozódunk interjúalanyunkról és egykori közösségéről, és az általa elmondottakat rögtön szembesíthetjük is az iratok néhány kitételével. Ezek az iratok rendszerint igen kíváncsivá tették az adatközlőket, és csak egy-két esetben fordult elő, hogy feszélyezve érezték magukat: elsősorban azok, akiket az adat-szembesítés az egykori rendőrségi kihallgatásokra emlékeztetett. Ezért legelső feladatként mindig az interjúalanyok bizalmát igyekeztem elnyerni, amibe beletartozott annak hangsúlyozása, hogy egyáltalán nem „ügynökvadászatot” folytatok, még ha a különféle informátorok és jelentéseik igen lényeges szereplői is a dolgozatnak.

Az interjúk feldolgozása az ún. kvalitatív módszer egyfajta változatával történt. E módszer szerint az elmondottakból a kutató kategóriarendszert dolgoz ki, „a kategóriák segítségével az alanyok válaszai egymással összehasonlíthatók lesznek, s ez módot ad az általánosítható következtetések levonására. [...] Ebben a műveletsorban csak statisztikai szempontból érdekes, mely társadalmi csoporthoz tartozók voltak a válaszadók. A szövegek az elemzés során, az általánosítás szintjén már elvesztik eredeti »tulajdonosaikat«. Továbbá, a »hagyományosnak« nevezhető felfogás inkább témaorientált, nem törekszik a megkérdezett életútjának megismerésére. Az ily módon csoportosított, kódolt tényekből levont következtetések történeti, ill. személyes kontextus nélküliek” (Bögre, 2004). E tisztán szociológiai megközelítéstől annyiban tértem el, hogy az egyes csoportokról nem csupán állóképet kívántam rögzíteni. Az elemzések így történeti kontextusba kerültek, hiszen a politikai rendszer mindennapokat is átszövő totalitarizmusától nem lehetett elvonatkoztatni. A társadalmi csoporthoz tartozást pedig olykor nemcsak statisztikai, hanem az adott kisközösség egyes jellegzetességeit, profilját elsődlegesen magyarázó faktorként tüntettem fel; hasonló szerepet töltöttek be a közösségekben eltöltött évek előtti és utáni életutak egyes momentumai. Ugyanez fordított irányban is működött, s így újabb megerősítést nyert az a tény, hogy a vallásukat közösségileg, tudatosan megélő értelmiségiek előtt jórészt lezárultak a közigazgász, jogász, tanár pályák, tehát amelyeken a hatalom szempontjából veszélyt jelenthettek volna; történeteink civil szereplői közt is felülreprezentált számarányban találunk természettudományos végzettségű és műszaki értelmiségieket, orvosokat.

III. Tudományos eredmények összefoglalása, hasznosítás lehetőségei

Dolgozatom bevezető része Tomka Miklós elemzésére támaszkodva globális áttekintést ad a szekularizáció jelenségéről, majd arról, miként valósult meg ez az ateista, kommunista rendszerekben. A II. 1. fejezetben pedig történetiségében valamint a világegyház egyes helyszíneire fókuszálva tárom fel és elemzem a kisközösség és a bázisközösség fogalmát. A szekularizáció folyamata, mint „előzménytörténet”, azért kívánkozik e fejezet elé, mert rámutat, hogy az azzal járó elszemélytelenedés szükségszerű következménye volt az intellektualizálódás, illetve a kisebb, személyes hitélményt nyújtó vallási közösségek kialakulása; így e közösségek létoka nem vezethető vissza csupán a vallásüldözésre, a katakombalét kényszerpályájára, viszont kétségtelen, hogy Magyarországon ez a determináltság adott nekik határozott profilt.

A kisközösség és a bázisközösség közti különbségtétel azért is indokolt, mert nem minden kiscsoport volt nevezhető bázisközösségnek is egyben. A Kamarás István, Horváth Zsuzsa és James O'Halloran által felsorolt elsősorban szociológiai és teológiai ismérvek (18. jegyzet) mellé történeti dimenziókat társítottam, s ezek alapján a bázisközösségi kritériumokat azok a csoportok merítik ki, amelyek a korábbi mozgalmi és intézményes keretektől (a plébániától is) függetlenül, nem egy helyhez kötötten működtek, magasabb szellemi igénnyel, s a hitre való tudatosabb reflexióval. A nem egy helyhez kötöttség nem feltétlenül jelentette a teljes rejtőzködést, de a korszak valamennyi bázisközösségének többé-kevésbé konspiráltan kellett működnie. E fenti kritériumoknak kezdetben leginkább a Bulányi György és vezetőtársai által országsszerte szervezett, vagy inspirált egyetemista csoportok feleltek meg, amelyek az 1952-es letartóztatásokig viszonylag zavartalanul és az Actio Catholica koordinálásával szervezeten tevékenykedhettek, mivel a hatalom egyházellenes lépései hatósági szinten addig főként a felsőpapság ellen irányultak. Viszont az a tény, hogy a Bulányi féle csoportok – később Bokor közösségek – tekinthetők az első valódi bázisközösségeknek Magyarországon, feltehetően befolyásolta a későbbi nyugati egyházi közvéleményben kialakult egyoldalú képet (a 70-es évek végétől), mely szerint a Bokor a magyar bázisközösségi mozgalom egyedüli letéteményese. A többi, nem kevésbé nagy múltú és létszámban sem kisebb lelkeségi mozgalomról, pl. a Regnum Marianumról alig jutott el híradás Nyugatra.

A II. 2. fejezetben végeztem el a magyarországi kisközösség-történet öt korszakra való felosztását. Itt ismét a politikátörténeti és társadalomtörténeti (különösen mikroszinten) sík szétválása vált nyilvánvalóvá, hiszen e korszakokat nem lehetett a hivatalos egyházzal, annak nyilvános szférájával történetkorszakai mentén, azzal összhangban kijelölni. A korszakhatárokat három esetben egy-egy egyházüldözési hullám (1946, 1952, 1961) jelentette, majd a 60-as évek végén részben külföldi impulzusok hatására (II. Vatikáni Zsinat, diákmozgalmak)

elindult társadalmi változások a katolikus egyházon belül is, majd szintén külföldi hatásra (helsinki záróokmányok) egy törvényi szabályozás, amelynek következményeként a bázisközösségek elleni közvetlen hatósági repressziók, a börtönfenyegetettség megszűntek.

A III. fejezet első részében a magyarországi földalatti ifjúságpasztoráció közvetlen politikatörténeti előzményeire, a kommunista hatalomátvételre és az egypártrendszer kiépülésére térek ki, leszűkítve a témát annak Csongrád megyei sajátosságaira, hiszen ez több esetben is magyarázó sémaként szolgál a kisközösség-történethez: ld. pl. tanyavilág felszámolása. A második részben a közvetlen társadalomtörténeti előzmény bemutatására kerül sor: milyen változásokat hozott a kommunista rendszerváltás azoknak a katolikus ifjúsági mozgalmaknak, egyesületeknek az életében, amelyek a 30-as években élték virágkorukat? Közülük elsősorban a KALOT és a KALÁSZ csoportjainak sorsába nyerünk bepillantást, mivel Csongrád (és 1950-ig Csanád is) megyében e két mozgalomnak volt erős bázisa, de többek közt az egyetem Mária-Kongregációjának és a szeged-alsóvárosi ferences ifjúsági harmadrendnek az élete is bemutatásra kerül. Történetük, és a többi betiltott, vagy más módon ellehetetlenített egyesület sorsa, túlélési kísérletei azért lényegesek, mert egyrészt ezeken tudjuk először végigkövetni az illegalitásba szorulás egyes fokozatait (névváltoztatás, egyházközségi keretek közti továbbműködés, amelyhez nem kell belügyminiszteri engedély, iskolai apostol-körök, családi hitoktatás titokban, stb.), másrészt az 50-es évek elején újonnan alakult bázisközösségek sokszor tagságukban is kontinuitást mutattak fel velük, igyekeztek átmenteni szellemiségüket. Talán csak a KALOT volt az, amely nemigen mondhatott „jogutódot” magának, tagsága szinte maradék nélkül szétszéledt, ami nem meglepő, hiszen a kommunisták legelszántabb ellenfelüket látták benne, s mindent elkövettek az eltüntetésére (Kerkai Jenőt 1949-ben tartóztatták le és ítélték hosszan tartó börtönre).

A földalatti ifjúságpasztorációt a IV. fejezetben igyekszem az ÁEH szemszögéből, pontosabban a megyei főelőadó és a püspöki palotába ültetett „aulás” megbízott jelentéseinek tükrében is láttatni. A kutatás számára meglepő lehet (amennyire a töredékes iratokból ez rekonstruálható), mennyire eredménytelenek, kis hatáskörüek voltak ebben a közegben az 1951. májusában létrehozott hivatal felderítési kísérletei. Nem utolsósorban azért, mert működését kezdetben a helyi párt- és állami vezetők részéről is értetlenség fogadta, megbízottai az ÁVH-val még nemigen tudtak együttműködni, de itt is beigazolódik a tény, hogy kezdetben az államvédelem még nem a kereten kívüli ifjúságpasztoráció felszámolására koncentrált.

A V. fejezettől indul az egyes kisközösségek, bázisközösségek bemutatása az 50-es évek elejétől. A legelső ilyen egyetemista-főiskolás csoportok Szegeden is Bulányi György ösztönzésére jöttek létre, s a már tapasztalt ifjúsági lelkipásztor és cserkészvezető, *Lakos Endre sze-*

ged-felsővárosi káplán irányításával működtek, míg a fiatalabb korosztállyal *Kovács Mihály*, a szegedi piarista gimnázium volt hittanára kezdett foglalkozni. A már említett kontinuitás itt is fennállt: Lakos csoportjai zömmel a korábbi egyetemi Mária Kongregáció tagságából verbuválódtak, míg Kovács jórészt saját egykori cserkészeinek hitoktatását folytatta. E csoportok szemléltetése jó alkalmat ad arra, hogy az országszerte kiterjedt bázisközösségi mozgalomra is még egyszer kitekintsek, amelynek találkozóin, megbeszélésein a felsővárosi káplán is rendszeresen részt vett. E mozgalmat ugyan az 1952. augusztusi letartóztatások, majd perek végérvényesen lefejezték, megszüntetve ezzel a szervezett együttműködést és a koordinációt, ám az állambiztonság későbbi összeesküvés koncepcióinak mégis újra alapot adott.

Kovács Mihály ebből az akcióból kimaradt, ami újfent annak a bizonyítéka, hogy az ÁVH „fél munkát” végzett, nem volt kimondott célja az illegális ifjúságpasztoráció teljes felszámolása (ill. feltételezhetően kivárt, hogy azután egy kiterjedtebb szervezkedésre csaphasson le). Az egykori hittanár ebből azt a téves konzekvenciát vonta le, hogy tevékenysége ellen nem találtak kifogást. Csoportjaival így nem is nagyon konspirált, jobbára frontális típusú hitoktatásra épülő kisközösségi munkáját Hamvas püspök előtt mégis igyekezett titokban tartani. Fölöttébb kritikus volt Bulányi szervezési módszereivel szemben, szellemiségét sem igazán értette meg. Ő a „naiv”, jóhiszemű vezetői típus megtestesítője, aki a hatalommal való konfrontáció (elvi is) maximális kerüléséért cserébe lelkipásztori munkája zavartalanságában bízott – mindhiába.

Szeged mellett ekkor Hódmezővásárhely a másik jelentős helyszín (1962-ig megyeszékhely), ahol Bulányinak szintén volt alapítása, ám itt igazán jelentős és szerteágazó aktivitást a *Majoros Mária Armela* domonkos rendi nővér által irányított ill. pártfogolt lánycsoportok és a Halla László vezette egykori KALOT-istákból és szívgárdistákból álló fiúcsoport mutattak fel. Majoros különösen kitartó vezetőnek bizonyult, a csoportmunkát az 1955. decemberi, 1961. februári, majd 1964-1965-ös hatósági akciók után sem hagyta abba (részletesen elemzem, hogy erre hogy volt lehetősége). A lányokat úgy nevelte, hogy a domonkos női rend potenciális utánpótlás-bázisa lehessenek.

Sokkal nehezebb sors, és rövidebb kisközösségi munka jutott osztályrészül az 1956-tól Szeged-Rókuson káplánkodó *Kovács Imrének*. Kovács igazi nagyvárosi típusú, paptársai által csak „pesti vagánynak” nevezett vezető volt, aki elsősorban plébániája ministránsait szervezte meg. Korábbi állomáshelyén, Csanádpalotán (1946-1949) KALÁSZ-lányokkal, és a KALOT-legényekkel foglalkozott, majd Földeákon (1953-ig) a rendőri iratokat idézve „templomtakarítás” ürügyével szervezte a lányifjúságot és a 30 fősre növelt ministráns gárdát. A ministráns gárda létszámát több csoportban Szeged-Rókuson is a sokszorosára növelte és addig ismeret-

len módon a fiatalok szüleit is igyekezett közösségekben összehozni, ami az első családpsztoráció kísérletének tekinthető. Egy 1960-as, III/III-as statisztika, amely a „Fekete Hollók összeesküvésében” érintett szerzetesekről és regnumi lelkészekről valamint az általuk vezetett legjelentősebb ifjúsági „illegációkról” készült, három világi papot is megnevez a legveszélyesebbnek tartottak közül, s köztük az egyik Kovács Imre. A veszélyekkel kevésbé törődő szeged-rókusi káplán ennek megfelelően szegedi paptársai közül a legsúlyosabb ítéletet kapta: 8 és fél év börtönt.

Az 1950-es évek talán legfrekvenciáltabb „lelki-központja” volt a jezsuiták egykori remploma, a Szt. József-templom, ahol közel egy időben több nagy hatású lelkész-egyéniség is működött: *Csizmazia Rudolf*, *Majtényi Béla*, *Katona Nándor*, és több-kevesebb rendszerességgel *Havass Géza* püspöki számvevő. Katona és a budapest-szentimrevárosi lelkivezetőként is tevékeny Havass a veszélyek miatt már az 50-es évek végétől (a templomi hittanórákat leszámítva) nem a közösségi találkozókat, hanem a fiatalokkal való egyéni foglalkozást preferálták. Részletes elemzésre nyílik mód a Havass Géza és Kovács Imre életútja közti feltűnő hasonlóságokkal kapcsolatban, egész a bírói ítéletig bezárólag (miért lett az „országosan ismert” Havassnak, mint az egyetlen nyilvános 1961-es per fővádoltjának az ítélete jóval enyhébb, mint Kovácsé?).

Hogy kellő „rámenősséggel” faluhelyen, a rejtőzködés szinte legkisebb lehetősége nélkül is eredményesen lehetett a fiatalokkal foglalkozni, talán legjobban *Lotz Antal* példázza a V. 6. fejezetben. A Csanádapácán, majd Csanádpalotán káplánkodó és iskolai hitoktatást is folytató pap esete (1957-1960) azonban azért egyedi, mert kommunistaellenessége szinte gyűlöletté fokozódott, és több megnyilatkozása is arra utalt, hogy mártírrá akart válni. Az óvatosság tehát rá sem volt jellemző, s előbb-utóbb fel kellett készülnie a börtönre. Ezt siettetete, hogy a röpcédula-ügyet, aminek értelmi szerzőségével megvádolták, a hatóság összefüggésbe hozta a Csanádpalotát egyidejűleg elérő kíméletlen téeszésítési kampánnyal.

A Jézus Szíve Népleányai Társasága Szegeden működő közösségének története ismét azt a kérdést veti fel, miként tudott egy világi rend, különösen az 1961-es perek után – Majoros Mária csoportjaihoz hasonlóan – még sokáig illegalitásban is aktív maradni, nemcsak az utánpótlást-képzést tekintve, hanem az ezen kívüli egyetemista katekézisek és a Szt. József templomban működő énekkar irányításában is? A kórus élén 1955-től több mint másfél évtizedig a Népleányok szegedi vezetője, *Babits Emese* állt. Társai kapcsolatban voltak a hódmezővásárhelyiekkel is, ám tőlük eltérően a Népleányokat 1967-ig még csak hatósági zaklatás sem érte – az állambiztonságnak ekkorra sikerült csak feltérképezni őket. Ennek magyarázata nemcsak az abszolút feltűnés-mentesség volt, hanem az is, hogy a Fekete Hollók-ügyben is elsősorban

a férfi szerzetesrendek tagjai és világi papok, mint nyilvános szereplők kerültek a vizsgálatok célkeresztjébe. Babits és társai esetében azonban minden hatósági igyekezet sem tudott lényegesebb büntetendő cselekményeket felderíteni (az akció országos volt a JSZN ellen). 1968-ban rendőri felügyelet alá kerültek, ami szegedi közösségük működésének végét jelentette.

A földalatti ifjúságpasztoráció első nagy korszakát az 1961-es perek zárták le. Az évtized végétől megjelenő ill. újrainduló bázisközösségek már alapvetően más szellemi-társadalmi környezetben kezdték működésüket: a II. Vatikáni Zsinat, az újraevangelizáció, a 60-as évek végének ifjúsági mozgalmainak kontextusában jelentkeztek, tehát igen erős volt a külföldi hatás. Különösen két lelkiségi mozgalom, a *Roger Schütz* alapította franciaországi Taizéi közösség és az Olaszországból jött Fokoláre (*Chiara Lubich*) kezdett gyorsan tért hódítani Magyarországon a katolikus értelmiség körében a 60-as évek végétől. A korszakban a nyugati teológiai szakirodalom bejuttatása is könnyebbé vált, s az új teológiai áramlatok képviselői közt is jelentős volt a belga Suenens bíboros (*Új pünkösöd*) és Teilhard de Chardin hatása. Nagyon sok bázisközösség életében, Csongrád megyében is döntő, vagy egyenesen alapító szerepet játszott (pl. a Szt. József-körnél) a főleg gitáros könnyűzene, a beat-misék, amelyek a csoportok közti kapcsolattartás eszközei is lettek, hiszen a kottákat és a magnószalagra másolt felvételeket egymás közt terjesztették. A könnyűzenének ez a közösségformáló hatása az 50-es években még ismeretlen volt.

A hatvanas évek másik feltűnő változása, hogy megszűnt a szerzetesrendek szinte kizárólagos irányító-koordináló szerepe. A Csongrád megyei ifjúságpasztoráció egész addig a jezsuita rend erőteljes dominanciájával, vagy hatása alatt működött. E hatás a 70-es években is valamennyire megmaradt, bár ekkor már a legaktívabb kisközösségek élén világi papok vagy laikusok álltak, akik az új lelkiségi mozgalmak (Taizé, Fokoláre, karizmatikusok) hívei lettek, vagy azok eszköztárából merítve lelkipásztorkodtak. A jezsuita lelkiesség és pedagógia azért tudott hatni, mert a Csongrád megyei papság nagy része a sokáig e rend irányítása alatt álló (Hunya Dániel SJ) szegedi egyházmegyei szemináriumból került ki.

A megye bázisközösségeinek számára pozitív fejlemény volt, hogy az 1968-tól hivatalba lépett új megyésfőpásztor, *Udvardy József* jóindulatú pártfogása is. A dolgozat hátralevő részében mintegy 10-12 csoport esetében mutatom be, hogy a fenti változások hogyan jelentek meg és hatottak működésük során. Közülük már csak egy volt, amelynek felbomlásában az állambiztonság tevékeny szerepet játszott (de bírósági ügyet e csoport ellen sem tudtak kreálni): a főleg szegedi pedagógiai főiskolásokból és orvostanhallgatókból álló Czákó-Vágvölgyi-féle csoport, amelynek igazán vezetője sem volt, és a taizéi lelkiesség mellett a Fokoláre és az ökumené szellemisége hatott rá. A szeged-rókusi plébánián *Sávai János* veze-

tésével egy szociológiailag vegyesebb összetételű közösség alakult ki (70-es évek elejétől), amelybe, a zenének köszönhetően még roma és környékbeli tanyasi fiatalok is eljártak. E csoport Chiara Lubich életigéit tanulmányozó, és azt megélni próbáló fiatalok köréből fokozatosan lett a Fokoláre lelkesítés tudatos követője. Vele kapcsolatosan – ahogy a Tomka Ferenc által animált pesti-egri közösségekkel kapcsolatban is – szintén a kutatás legizgalmasabb kérdése, hogy miként tudott zavartalanul működni. A válasz rendkívül összetett, s csak az egyik háttere, hogy a III/III-as alosztályok igen hiányos információkkal rendelkeztek a Fokoláre magyarországi csoportjairól és külföldi kapcsolataikról.

A Szt. József-templomban továbbra is teljes egészében a zenére, az ifjúsági kórusra épült egy bázisközösség. A soraik közül való „Magyar Zoltán” informátor még három további ilyen csoportot nevez meg jelentésében, amelyek Kiskundorozsmán, Szentesen és Csongrádon működtek. A „Szt. József” kör, amelynek énekkarát 1975-ig Babits Emese vezette, rendszeres kapcsolatot tartott Sillye Jenővel, az egyházi könnyűzene országosan ismert személyiségével, és a kották, zenei felvételek rendszeres cseréje által a „Magyar Zoltán” által megnevezett többi csoporttal is. Az informátor bizonyos külsődleges jegyek alapján (tévesen) a karizmatikusokhoz sorolta őket, s címkézését természetesen megbízói is átvették.

A korszak ifjúsági vezetői mind új utakkal kísérleteztek, többek között Szegeden is megjelentek az egyetemistákon, fő- és középiskolásokon kívül a más életkori, vagy élethelyzetben lévő csoportokat is megcélzó *rétegpasztoráció* kezdetei. Elsőként *Galgóczi László* szeged-felsővárosi segédlelkész indított plébániáján olyan jegyeskurzusokat, amelyek már nem a templomi házasságkötés előtti kötelező jellegű, katekézis-foglalkozások voltak, hanem közösséget is összekovácsoltak. Sikerüket bizonyítja, hogy a közösséget az ifjú házaspárok is fenntartották. A 28 éven át igazolt futballjátékosként és játékvezetőként is tevékeny *Laczkó Ferenc* káplán magát a futballt használta fel arra, hogy állomáshelyein a fiatalokat maga köré gyűjtse: a játék nemcsak a csapatépítésben volt jó eszköz, hanem önfegyelemre is nevelt, a katekézis egyes elemei is rá épültek. *Fodor András* azelőtt elzárkózó tanyasi fiatalokat nevelt rá személyes példaadással az egymás iránti önzetlen segítségnyújtásra, s a gitáros könnyűzenét, a hegyi túrákat, táborozásokat is megszeretette velük. A beat-misét, és a könnyűzenét felkaroló közösségekben szinte mindenhol kultikus népszerűségnek örvendett a *Jesus Christ Superstar* rock-oratórium, amelyet szintén másoltak-terjesztettek, sőt volt közösség (pl. a szeged-rókusi életige kör), amelyik saját előadásában színpadra is állította. A 70-es években Hódmezővásárhelyen és környékén működött hittancsoportok, egyetemista közösségek és Majoros Mária konzervatívabb szellemiségű csoportjai közt azonban részben épp a könnyűzene okozott ellentéteket, egyfajta generációs szakadékot.

Másfajta, a saját lelkipásztori ambíciók, és a magyar egyházi-társadalmi realitás közti szakadékot nem tudta áthidalni *Pelle András*, ami végül pályaelhagyásához vezetett. Laczkó Ferenchez hasonlóan ő is aktívan futballozott a fiatalokkal. Viszont a hatékonyabb lelkipásztorokodás, az egyház és az állam által rákényszerített „gettóból” való kitörés érdekében több pap-társával együtt már felszentelésekor abban reménykedett, hogy a II. Vatikáni Zsinaton vagy azután eltörlik a cölibátust. Ezzel összefüggésben arra is készült, hogy munkáspapként (mint teherautósofőr) fog tovább működni. Törekvései, a következményekkel kevésbé törődő aktív és sokrétű ifjúsági munkája (főleg egyetemisták közt) újszegedi káplánként végzetesen szembeállította őt plébánosával, Havass Gézával. A munkáspapsághoz végül Udvardy püspöktől sem kapott engedélyt, s 1974-ben elhagyta a papi rendet.

A kisközösség-történetet *Zselepszki György Fábián* zárja, aki hívei és paptársai vélekedése szerint is valóban karizmatikus jegyekkel megáldott lelkész-egyéniség és lelki vezető volt; Szeged-Tápén, ahol 1976-1981 közt volt segédlelkész, csodás gyógyításokat is véghez vitt. Ifjúságpasztorációja „határtalannak” nevezhető, nemcsak időben (bármikor be lehetett menni hozzá), hanem életkorban is: tanított ugyan a gyerekeknek hittant, de ezen kívül az ifjúsági munka nem különült el élesen az általános lelkipásztorokodástól. Nemcsak Szeged környékéről hanem Budapestről vagy messzebről is jártak el hozzá, hogy egyéniségének karizmatikus hatásait érezzék. (Máté-Tóth András visszaemlékezésében találóan „sztarecnek” jellemzi.)

Az értekezés legvégű összefoglaló részében kerül sor a különféle kisközösség-vezetői magatartások bemutatására és tipizálására, annak érzékeltetése mellett, milyen utat járt be a magyarországi földalatti ifjúságpasztoráció, amíg a teljes és esetenként politizáló nyilvánosságtól a katakomba-lét fokozataiba alámerülve végül ismét kiléphetett a nyilvánosság elé, a 70-es évek végétől. Néhány magatartásforma és attitűd azonban kérdéseket vet fel, amelyeket nehéz megválaszolni, az egyre kifinomultabbá és áttételesebbé váló, s ezért a korrumpálásra is sokkal inkább képes hatalmi represszió tükrében: pl. a békepapság objektíve, „mérhetően” kártékony volt-e a bázisközösségi mozgalomra nézve? Az összefoglalás rövid kitekintéssel zárul, amely a Csongrád megyei kisközösségek 80-as évekbeli nekilendülését, és ennek összetevőit szemlélteti.

A PhD értekezés elsődleges jelentősége nézetem szerint, hogy tárgyat egyszerre próbálja a hagyományos leíró eseménytörténet, a statikusabb társadalomtörténet, a szociológia és egyes esetekben a pszichológia módszereivel megközelíteni. A téma alapos feltárásában egyébként e multidiszciplinaritásnak nemigen van alternatívája, s reményeim szerint mások hasonló jellegű kutatásaihoz is ad majd egyfajta módszertani útmutatót. Ugyanilyen módszerrel és forráskritikával történhet pl. a katakomba-ifjúságpasztoráció történetének feltárása ha-

zánk többi régiójában, megyéjében is. Mindez nemcsak az egypárti szocializmus alatti magyar egyház- és társadalomtörténetet árnyalhatja és egészítheti ki alulnézetből, hanem egyben lehetőséget ad az egyes régiók közti összehasonlító elemzésekre. A munka egyes adatait ugyanakkor helytörténészek is hasznosíthatják többek közt a helyi egyházközségek múltjának bemutatáskor. Az egyéni, első látásra talán érdektelen, hétköznapi élettörténetek pedig épp egyes ismétlődő, típusos jellegzetességek, viselkedésformák (pl. félelem nélkülség) miatt válnak „tömegjelenséggé”, ami miatt a modern társadalomtörténeti kutatás nem nélkülözheti őket.

IV. Az értekezés témakörében írt cikkek, tanulmányok

- *"Nemcsak tanulmányozni, hanem megélni": A Fokoláre lelkiesség Szegeden a rendszerváltás előtt.* In: Egyháztörténeti Szemle, 11. évf., 2010/4., 79-110. o.
- *Az egyházkorlátozás nem állambiztonsági eszközei és színterei Csongrád megyében a 60-as években.* In: „Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban” szerk. Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László. Bp., Luther Kiadó, 2010. (A Lénárd Ödön Közalapítvány által szervezett 2010. máj. 6-7-i konferencia előadásának szerkesztett anyaga), 329-360. o.)
- *Szeged-Rókus vértanúja: Kovács Imre.* In: Új Ember, 67. évf. 2011. július 17. (29. szám), 9. o.
- *Az első igazi magyar bázisközösségek? A „Bulányi-jelenség” és a katolikus egyház az ötvenes évek elején* (előkészületben, a tanulmány várhatóan az Egyháztörténeti Szemlében jelenik meg)

